

2024 • JULI

MARIËNBURG

JAAR 41 • 03

MAGAZINE

VAN EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN

OVER LOKALE OECUMENE

KERK EN VREDE 100 JAAR

ZELFGEKOZEN LEVENSEINDE

EVANGELIE SPIRITUEEL GELEZEN

NETWERK 2OF3BIJEEEN

DE EENZAME EEUW

WEBSITE

www.marienburgvereniging.nl

REDACTIE

Eindredacteur: Arthur van Tongeren
Redacteuren:
Henk Baars
Tom van den Beld
Michel Besnard
Riet Bos
Erik Jurgens
Gerard Swüste
Paul van Velthoven

REDACTIE-SECRETARIAAT

redactie@marienburgvereniging.nl

VORMGEVING

Echthetty, Schijndel

DRUK

Rekafa drukkers, Venlo

LIDMAATSCHAP / ABONNEMENT

Lidmaatschap van Mariënburg inclusief
abonnement op Mariënburg Magazine:
€ 35,- per jaar.
Abonnement zonder lidmaatschap:
€ 25,- per jaar.
Proefabonnement: 3 nr's voor € 15,-
Losse nummers: € 5,-
Aanmelden bij het secretariaat of via de
website.
IBAN: NL77 RABO 0329 9215 68
BIC-code: NLRABO2U
Mariënburg is ANBI erkend.

BESTUUR MARIËNBURG

Harrie van den Akker, voorzitter,
06-48590171
Riet Bos, penningmeester, 06-43928591
Yvonne Beker, lid, 06-22421184
Walther Burgering, lid, 06-29562865
Mia Janssen-Brouwer, lid, 06-20002835
bestuur@marienburgvereniging.nl

SECRETARIAAT

Het Fort 29
5581 AB Waalre
040-8442967
secretariaat@marienburgvereniging.nl

04

Lokale oecumene
ROEL KNIJFF

06

Alle Menschen werden Brüder,
een vrome wens?
GIJS DEN BOER

08

Joods zelfverstaan als weg naar vreedzaam
samenleven
PAUL VAN VELTHOVEN

12

Door eigen hand - over het zelfgekozen
levenseinde
COLET VAN DER VEN

14

Spiritueel
RIA SCHOENMAKERS-VAN OSCH

16

Kerk en Vrede 100 jaar
GREETJE WITTE-RANG

20

“Er schuilt kracht in gerechtigheid”
ALEKSEJ NAVALNY

22

“De eenzame eeuw”
TOM VAN DEN BELD

EN VERDER...

07 COLUMN ERIK JURGENS | MOREEL BEWOGEN
11 POËZIE | MEMENTO
19 GRENZELOOS GELOVEN
24 TEN SLOTTE | “GOD IS EEN KIND”

ON-GEDULDIG

Zojuist de foto's gezien die zuster Nadia Kroon op Facebook plaatste van een groep deelnemers aan de Klimaatmars op de Zuidas op 31 mei. De foto's laten tientallen blijmoedige mensen zien in een interreligieuze viering in een kerk. Ik zag een spandoek met 'De aarde klaagt ons aan', met 'Laudato Si'. Op Facebook hebben ruim meer dan 200 mensen die fotoreportage bekeken en de actie onderschreven. Een mooi voorbeeld van ongeduldige, religieus geïnspireerde beweging met onze aarde. Of ik ook zo gecharmeerd ben van de beelden van die klimaatmars die ik elders zag, en van het opstootje rond de Palestijnakwestie, laat ik in het midden.

Hoe dan ook is er ongeduld over de traagheid, die onze planeet op het spel zet, tezamen met de wens het grootkapitaal terug te dringen ten gunste van welzijn en rechtvaardigheid. De vraag is hoe beide eisen te realiseren. 't Is allemaal niet een kwestie van met de vingers knippen. Voor alle veranderingen die 'wij' willen voor onze aarde, zijn enorme technische hoogstandjes en investeringen nodig. Juist die vermaledijde multinationals hebben daartoe het kapitaal en de kennis, dus de sleutel, in huis.

Vanuit mijn ingenieursvak weet ik dat elk proces zijn tijdsconstante heeft: de tijd nodig om een ingezette verandering tot een eind te brengen. De geboorte van een mens vergt negen maanden. Voorbereidingstrajecten voor de bouw van een windmolen of voor een snelwegverbreding nemen (ook door bezwaren) vele jaren. Het wegwerken van zoiets 'simpels' als het ozongat was een kwestie van minstens tien jaar. Zo gaat de grootschalige omschakeling van fossiele energie naar wind en zon zeker tientallen jaren duren. De opwarming van de aarde is al lang gaande, en niet in een vloek en een zucht te stoppen – maar wel urgent.

Dus, ja, we moeten blijven pushen en actie voeren om toch te versnellen waar dat kan. Velen van ons leveren een eigen bijdrage door niet of minder te vliegen, minder plastic, minder vlees. Maar we moeten realistisch zijn over het tempo. Zo ging het ook binnen de kerk: er was een andere paus nodig – en dan nog gaat alles traag. Geduld is een schone zaak! Intussen moeten we elkaar moed inspreken en toezingen “dat een nieuwe wereld komen zal waar brood genoeg – en water stroomt voor allen.”

TEKST HARRIE VAN
DEN AKKER
BEELD STOCK

HET EERSTVOLGENDE NUMMER
VERSCHIJNT MEDIO OKTOBER.
BIJDRAGEN UITERLIJK 13 AUGUSTUS
AAN HET REDACTIE-ADRES.

TER- ZIJ- DE

Lokale oecumene

Een late toetreders. Het lijkt me eerlijk dat direct maar met u te delen. Ik heb de hoogtijdagen niet meegemaakt. De tijd dat oecumene vanzelfsprekend was. Of beter gezegd, dat samenwerking vanzelfsprekend was. Of nog beter gezegd, dat velen verwachtten dat zij nog zouden meemaken dat kerken niet langer gescheiden naast elkaar zouden functioneren. Ik ben van later. Ik ben van de tijd dat er niet zoveel verwachtingen meer waren. Wij waren blij met alles dat we wel samen konden delen en in mijn beleving was dat best veel. Maar natuurlijk niet voor ieder die had mogen meemaken wat allemaal mogelijk is geweest. En op een gegeven moment niet meer. Vaak staat dat moment hen nog scherp op het netvlies.

Verrijkend en verdiepend

Lokale oecumene was het meest eenvoudig in het studentenpastoraat. Onder de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van verschillende kerken was het mogelijk elkaar te ontmoeten, geloof met elkaar te delen en te vieren. Voor mij een enorme verrijking en verdieping. Iets vergelijkbaars heb ik ervaren als geestelijk verzorger in het ziekenhuis. De tijd van bloeiende lokale oecumene lijkt meer achter ons dan voor ons te liggen. Binnen de Raad van Kerken (RvK) is dat vanzelfsprekend gesignaleerd. En zo groeide het verlangen naar beleid. De vraag werd neergelegd bij de beraadsgroep 'Geloof en kerkelijke gemeenschap' van de RvK. Van deze beraadsgroep is Peter Nissen voorzitter. Ik mag daarin 20f3bijEEN vertegenwoordigen. Dat ervaar ik als een groot voorrecht. Mijn inwijding in de basisbeweging verliep via het Pepergasthuis in Groningen, de Cellebroederskapel in Maastricht, de Jonge Kerk in Roermond en de Salvatorgemeenschap in 's-Hertogenbosch. Oases van oecumene: als bij iedereen hetzelfde verlangen leeft en er een vrijplaats is gecreëerd, dan is oecumene vanzelfsprekend. Maar het wordt spannend als we de samenwerking zoeken vanuit verschillende kerkelijke achtergronden. Zoals geschetst heb ik maar een staartje van de tijd van

vrijmoedig experimenteren meegemaakt. Maar ik heb oprechte oecumene ervaren in de samenwerking met de Sint Servaas, de Onze Lieve Vrouwe, de Munsterkerk en met vele andere parochies. Omdat we in ons denken begonnen bij de vraag wat wél mogelijk is, kwamen we tot bijzondere vieringen die zeer inspirerend waren. Natuurlijk beseften wij in Maastricht dat we op het Vrijthof in de etalage van het bisdom stonden. Maar vanuit Roermond werd met respect en waardering gesproken over de wijze waarop wij die oecumene in Maastricht vorm gaven.

Banden versterken

Het is voor een predikant betrekkelijk uitzonderlijk vele bisdommen van binnenuit te kennen. Waarschijnlijk werd ik daarom gevraagd door 20f3bijEEN als vertegenwoordiger. En zo was ik betrokken bij het schrijven van een paper met "praktische overwegingen bij de krimp van kerken en de lokale oecumene. Een notitie voor het gesprek in lokale samenwerkingsverbanden". De opbouw van deze paper begint vanzelfsprekend bij het verlangen om het vuur brandend te houden. Wij weten ons allemaal geroepen om in de Geest de band van eenheid tussen de kerken te versterken. Tegelijkertijd zien wij hoe de

aandacht wordt afgeleid door de krimp van kerken. Het zet de lokale oecumenische samenwerking onder druk. Vanwege de schaalvergroting en regionalisering verdelen de werkers in de kerken hun aandacht, met als groot neveneffect dat de betrokkenheid bij de lokale gemeenschap afneemt. En het wordt extra ingewikkeld als kerkgenootschappen kiezen voor afwijkend samengestelde regionale verbanden. Terwijl oecumene bloeit op de lokale voortrekkers. Bij vele plaatselijke Raden van Kerken heb ik ook het ongemak ervaren, dat de oprichters van toen nog steeds het kader vormen. Dit ongemak ging in Amstelveen zo ver, dat wij de Raad van Kerken hebben opgeheven, opdat we weer onbevangen de oecumene konden hernemen. Het programma van de Raad was te vanzelfsprekend geworden. Er kwamen steeds minder mensen.

Uitgangspunten

De handreiking begint met een zestal uitgangspunten:

- 1 Begin bij de Schrift die we samen delen als basis van ons geloof;
- 2 Het is lokaal vaak veel concreter mogelijk praktisch inhoud te geven aan ons geloofsgetuigenis;
- 3 In onderling gesprek en ontmoeting zijn er juist lokaal kansen voor wederzijds delen; door te geven en te ontvangen (beide!) kun je elkaar enorm verrijken;
- 4 Deel talenten met elkaar. Vaak kun je samen veel baat hebben bij het delen van kennis, ervaring, vormgeving van onderlinge zorg en ambachtelijke vaardigheden;
- 5 Houd rekening met elkaars kerkorde;
- 6 Zoek de samenwerking met lokale initiatieven die buiten het blikveld vallen van de traditionele oecumene.

Het vijfde punt werd tijdens de bespreking in de Plenaire Vergadering van de Raad van Kerken tot deze formulering aangescherpt. In het voorstel vanuit de beraadsgroep hadden we aangereikt niet te snel bang te zijn dat iets in strijd zou kunnen zijn met de kerkorde, met reglementen of met het kerkelijk wetboek. Omdat kerkelijke regelgeving altijd volgt op de praktijk. Dat kan dus niet. Ook een voorzichtig voorgesteld compromis niet: dat goede suggesties, convenanten enz. ons kunnen helpen om te voorkomen dat we verstrikt raken in een onnodige beklemming. Mits zij worden bekrachtigd door de participerende kerkgenootschappen, zou dit mogelijk

de lokale kerkelijke presentie op nieuwe wijze kunnen dragen. Ik kom hier later op terug.

Wat we kunnen delen

Om het stuk recht te doen schets ik het vervolg over het delen (a) van activiteiten, (b) van ruimte en (c) van menskracht. Het delen van activiteiten (a) is het meestomvattend. Het gaat daarbij allereerst over de wijze waarop je samen kunt dienen. Gewoon heel praktisch, bijvoorbeeld bij het vluchtelingenwerk of de voedselbank. Vaak initiatieven waarbij de kerken aan de basis stonden. We kunnen samen bidden. Zoals al eerder verwoord kunnen we ons blindstaren op gewenst samen vieren. Maar hoe krachtig kunnen we ons geloof juist delen door samen te bidden. En ten slotte kunnen we samen leren. Natuurlijk van elkaar. Door ons gezamenlijk te verdiepen in vraagstukken of door samen te studeren. En door specifieke doelgroepen samen te brengen. We kunnen elkaars ruimten delen (b). Met enige omzichtigheid elkaars 'vierplekken'. Nu steeds meer kerkgebouwen gesloten worden is dat lokaal een aangelegen punt. Maar ook elkaars kantoor- en archief ruimten, of vergader- en leerruimten. En tenslotte kunnen we menskracht delen (c). Bijvoorbeeld administratief. Of bij communicatie. Of het inrichten van een website. Het stuk besluit met de aangever dat het handig is om goede afspraken te maken. Dat lijkt een open deur, maar is cruciaal om te borgen dat de samenwerking op de langere termijn houdbaar is. De Raad van Kerken heeft hiervoor in 2012 al een model aangereikt, dat in een brochure wordt toegelicht: *Gebundelde krachten in de oecumene*. Deze brochure is te vinden op de website van de Raad van Kerken. Ten slotte volgt feitelijk een oproep aan de Raad van Kerken om "de lokale oecumene tot steun te zijn, door bij lidkerken en geassocieerden aan te dringen op ruimhartige regelgeving als het gaat om plaatselijk samenwerking. Zonder onze eigen identiteit te hoeven loochenen is het immers ons gemeenschappelijk belang dat wij Christus' kerk dienen."

Zo staat het er toch, als oproep. ●

ds. Roel Knijff is predikant in Amstelveen-Buitenveldert en vanaf juli directeur van de Bond van Nederlandse Predikanten. Hij is lid van de beraadsgroep Geloof en kerkelijke gemeenschap van de Raad van Kerken namens 20f3BijEEN.

ALLE MENSCHEN WERDEN BRÜDER, een vrome wens?

Ik wil hier iets vertellen over het netwerk 2of3bijEEN.
U zult wel denken, wat heeft die titel daar nu mee te maken?

2of3bijEEN
netwerk van geloofsgemeenschappen in onafhankelijke en vrije opstelling

Op 7 mei jl. hoorde ik dat de Negende Symfonie van Beethoven 200 jaar geleden (1824) voor de eerste keer op die datum was uitgevoerd. Het was een daverend succes vertellen de annalen. Nu nog steeds is *Ode an die Freude*, een van de bekendste stukken klassieke muziek. Het is een oproep tot verbroedering en bovendien de officiële Hymne van de Europese Unie. *Ode an die Freude* is een gedicht van Friedrich Schiller. Beethoven gebruikte enkele verzen hiervan in het slotgedeelte van zijn Negende Symfonie. De wens dat alle mensen elkaar als gelijken gaan zien, is nog altijd een vrome wens. In deze tijd waarin mensen elkaar in onze wereld vreselijk geweld aandoen, is deze wens nog actueler geworden. In muziek zoals in de Negende wordt deze wens diep doorvoeld. Een kwestie van het hart zagezegd. Maar zeker ook in lijn met het christelijke gedachtegoed en de kunst om je naaste een naaste te zijn.

Betere wereld

2of3bijEEN (www.tweeofdriebijeen.nl) is een onafhankelijk netwerk van 23 'vrije' gemeenten in ons land, die in een ontspannen omgang met de Bijbelse geloofstraditie elkaar door informatie, ontmoeting en samenwerking willen helpen grondiger te leren, zinvoller te vieren en mee te werken aan een betere wereld, te beginnen bij onszelf. Dit is de visie van 2of3bijEEN. 'Mee te werken aan een betere wereld' is natuurlijk ook een vrome wens, maar dan, al handvatten zoekende, aan de slag zijnde om die betere wereld te helpen realiseren. Ooit. 2of3bijEEN is in 2015 opgericht als opvolger van de Basisbeweging Nederland (BBN) die toen ophield te bestaan. De BBN was oecumenisch en verder geen geoliede organisatie, maar avant la lettre een

netwerk van mensen in de basis van alle kerken. Door secularisatie en individualisering doofde ook de vlam van de BBN-vereniging. Nieuwe generaties bewandelen andere wegen naar zingeving, bezieling en maatschappelijke betrokkenheid.

Raad van Kerken

Dat 'basis van de kerken zijn' resulteerde er in 1981 in dat de BBN uitgenodigd werd aan de beraadtafel van de Raad van Kerken Nederland. 2of3bijEEN, als oecumenische rechtsopvolger van de BBN, is nog altijd vertegenwoordigd als associé bij de Raad van Kerken Nederland. Onze vertegenwoordiging is ook oecumenisch samengesteld. Zo zijn Ineke Bakker, Roel Knijff en Margriet Gosker van protestanten huize en Yosé Höhne Sparborth, Henk Baars en Gerrit Jan Westerveld van katholieken huize. Onze vertegenwoordigers zijn vooral actief op de respectievelijke thema's: Samenleving, duurzaamheid en vrede, Geloof en kerkelijke gemeenschap, Vluchtelingen en interreligieuze ontmoeting. Onlangs heeft onze vertegenwoordiging een gespreksnotitie 'DOMINANTIE: een kritische zelfbeschouwing en een theologie van de macht' ter bespreking voorgelegd aan de Raad van Kerken. Met deze gespreksnotitie beogen wij een aanzet te geven tot een proces van reflectie op macht en dominantie in onze kerken en in onze samenleving, als eerlijk vervolg op de excuses die zijn uitgesproken voor ons slavernijverleden.

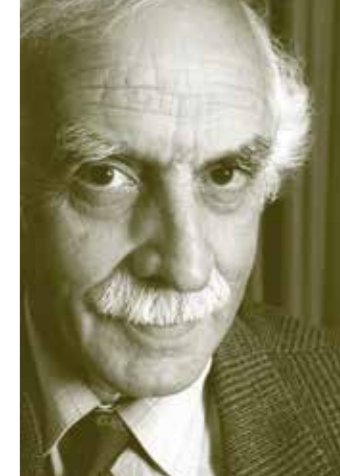
Bijeenkomsten en gesprekken

Voorts organiseert 2of3bijEEN een Verbondstafel. Geloofsgroepen en personen worden uitgenodigd om te kijken wat zij in gezamenlijkheid zinnig vinden om te organiseren.

Dat resulteerde vorig jaar in de thema-bijeenkomst 'Laat de Hoop niet varen' op 30 september 2023 in Culemborg. Opgevoerd werd *Opvlucht van de geest*, een essay van Huub Oosterhuis dat werd uitgezongen door het koor van de Ekklesia Amsterdam onder leiding van Tom Löwenthal. Tevens werd op 13 mei van dat jaar een thema-atelier georganiseerd in de Dominicuskerk Amsterdam, met als thema 'Over traditie, een verdiepend gesprek'. Dit jaar is op 30 mei jl. een gespreksbijeenkomst belegd met als thema 'In gesprek over Spiritualiteit in onze tijd'. Aanleiding is het congres van de Europese Basisbeweging dat gehouden wordt op 21 en 22 september in Pesaro (Italië). Het thema daar is: 'Naar een integrale spiritualiteit'. Willigis Jäger, benedictijner monnik, schrijft in zijn boek *Eeuwige wijsheid* over 'Spiritualiteit voor de 21e eeuw – een nieuw paradigma' het volgende: "Sinds de mensheid een geest heeft ontwikkeld, vraagt ze naar het waarvandaan, waarheen, waarom. Er is geen wakker mens die zich deze vragen niet stelt. Religies hebben wereldbeelden ontworpen en ons mensen geholpen om zinduiding te vinden. Modellen om de wereld en de mens te duiden moeten echter bij de visie op de wereld van de 21e eeuw passen, aan de verlangens en verwachtingen van de mensen voldoen en hun elementaire vragen naar de zin van het leven beantwoorden."

Voor 2of3bijEEN blijft de vrome wens 'Alle Menschen werden Brüder' een werk in uitvoering dat nooit is voltooid. •

ERIK JURGENS

MOREEL BEWOGEN

Het was de Duitse denker Immanuel Kant die in 1785 het begrip 'moralische Motivation' muntte. Kort gezegd: als je beweegreden om te handelen niet zozeer bepaald wordt door eigenbelang, maar door behoefte het moreel goede te doen. We wisten het al, want er staat geschreven "Zoekt eerst het rijk Gods en zijn gerechtigheid" (Mattheüs 6:33). En dat rijk Gods moet dan hier op aarde komen, niet pas in de hemel. Daarover gaat hier de Bergrede. Nu al moeten we samen proberen die gerechte samenleving, dat rijk Gods, tot stand te brengen.

Er is nu helaas een tijdperk waarin het 'ik' een te grote rol speelt. "Ikke, ikke, ikke en de rest kan stikke" was al een spottend kinderversje over de mens die zichzelf vooropstelt. Als mijn eigen belang, mijn eigen 'identiteit' maar gediend wordt, dan is het mij een zorg hoe het gaat met de samenleving als geheel. Zoiets. Een politicus die dit propageert, heeft bij onze laatste verkiezingen zelfs een kwart van de stemmen gekregen. Opvallend verschil met de twintigste eeuw toen grote volkspartijen als de christen-democraten en de sociaal-democraten overheersten. Beide hadden uitgesproken opvattingen over vrede en sociale gerechtigheid.

Over alle eeuwen dat het christendom een rol heeft gespeeld was steeds de boodschap: doe het goede in de naam van de Heer. Natuurlijk moet je ook je eigenbelang nastreven, anders ga je ten onder. De boodschap van Mattheüs 6:33 is prachtig: als je maar al die goede dingen doet, dan zullen je de noden van alledag geschonken worden. Zo zit de wereld natuurlijk niet in elkaar. Maar nu is er een tegenovergestelde boodschap, door velen ondersteund. Die boodschap is: kom op voor jezelf, en de rest kan stikken. Het is beklemmend om dit te ervaren. Gaat de christelijke beschaving van al die eeuwen nu ten onder? Schuld is er mede bij de kerken, met die rare boodschap al die tijd, dat het allemaal gaat om of je in de hemel komt. Goede werken, ja, maar deze dan secundair aan het loven van de Heer. Je kon dus met enkel je uitsloven voor de Heer in de hemel komen, al waren je goede werken gering. Godlof waren er altijd mensen die hun leven wijdden aan goede werken, die daarvoor congregaties en liefdadige verenigingen oprichtten. En werd dit later ook politiek vertolkt. Maar juist die kant van het christen-zijn lijkt verzwakt – als er sowieso nog wel veel christenen zijn.

Interessant is daarom de aandacht die een recent boek van Rutger Bregman over 'morele ambitie' krijgt, echo van Kant in 1785. Het spreekt mensen blijkbaar aan dat je ook morele redenen kunt hebben om vooruit te willen komen. Niet, dan, zozeer om je eigen belang – maar om het belang van anderen, van de samenleving waarin we leven. De Bergrede geeft met voorbeelden aan waarop zo'n morele ambitie gericht is.

In zijn vrije vertaling van psalm 112 zingt Huub Oosterhuis:

"Je zou gelukkig willen zijn – wil je ook goed zijn, betrouwbaar, trouw, rechtvaardig, meedogend? Gierig wreed zelfzuchtig, dezen en genen, maar er zijn mensen die geven en delen."

CO
LU
MN.

Joods zelfverstaan als weg naar vreedzaam samenleven

Hoe bijzonder de positie van het Joodse volk van oudsher was werd voor het eerst opgemerkt in het Oudtestamentische bijbelboek Ester. Het moet geschreven zijn drie eeuwen voor de christelijke jaartelling, toen de Joden voor het eerst van huis en haard werden verdreven door toedoen van de Babyloniërs. De schrijver verhaalt daarin het lot van Ester, de favoriete Joodse vrouw met wie de Perzische koning (die hier Ahasverus wordt genoemd) wenst te trouwen. Als Haman – een vertrouweling van de koning – dit hoort, vertelt hij hem dat er een volk verspreid over heel zijn rijk leeft dat zijn eigen wetten volgt zonder die van de koning in acht te nemen. Deze Haman nu stelt de koning daarom voor deze Joden – want om hen gaat het – uit te roeien zodat zijn rijk niet langer van binnenuit wordt bedreigd. Ester zal er vervolgens voor zorgen dat dit niet gebeurt. Drieëntwintig eeuwen nadat dit was voorgesteld heeft deze genocide dus alsnog plaatsgehad.

Een afwijkende identiteit

De twee jaar geleden overleden Israëliëse essayist en romanschrijver Abraham Yehoshua borduurt daarop voort in zijn boek *Kijken in de spiegel: Over verzoening, identiteit en de toekomst van Israël* (2004). Hij was aanvankelijk een groot voorstander van een aparte Palestijnse staat naast de Israëliëse, maar acht die nu niet langer mogelijk door de massale aanwezigheid van Joodse kolonisten in het gebied dat daarvoor bestemd zou zijn: de westelijke Jordaanoever.

Samenleven met de Arabieren is volgens hem de enige optie. Om de eeuwenlange irritatie te verklaren die Joden in de diaspora hebben opgewekt, wijst hij op het geheel eigen karakter van de Joodse identiteit. Daarin staat het geloof niet, zoals bij andere confessies, als iets op zichzelf dat men al dan niet kan opgeven. Nee, dit geloof is verbonden met een plaats waar men in gedachten steeds naar terug kan keren. Ook de Jood die niet langer het geloof deelt met zijn aartsvaderen blijft zijn leven lang een Jood. Hij kan als het ware deze Joodse identiteit op momenten van gevaar activeren en toch nog trouw zweren aan zijn afkomst, al is het slechts denkbeeldig, om op weg te gaan naar Jeruzalem. Dit komt omdat hij de geschiedenis van het Jodendom al dan niet bewust in zich meedraagt. Het is niet de jaloezie, niet het handelstalent, niet

hun geleerdheid – schijnbaar allemaal motieven die werden en nog worden opgegeven om de Joden te haten. Maar, aldus Yehoshua, het feit op zich van hun verspreiding, hun anders-zijn en het ontbreken van grenzen dat het wantrouwen van de buitenwacht jegens de Joden verklaart. Zowel de prominente Joodse Russisch-Franse historicus Léon Poliakov, schrijver van een standaardwerk over het antisemitisme, als de filosofe Hannah Arendt meende op grond van diepgravend historisch onderzoek dat de Joden door hun eigen bijzondere identiteit te beklemtonen en nader uit te werken (en om daardoor juist te kunnen overleven als aparte groep) – een proces dat ten tijde van de achttiende-eeuwse verlichting pas goed vorm begon te krijgen – zelf bijdroegen aan wat een eeuw later voor het eerst antisemitisme zou worden genoemd. Zo kreeg die afkeer uiteindelijk een raciaal karakter. Daarmee relativeren de twee genoemde auteurs de vijandige houding van de christenen jegens de Joden, die naar hun overtuiging in de geschiedschrijving over de Joden te veel aandacht heeft gekregen. Yehoshua gelooft vervolgens dat de meest overtuigende verklaring voor het wantrouwen waarmee de Joden bejegend werden, ingegeven werd door een onbestemde, irrationele angst. Hij

noemt in dit verband als meest sprekende voorbeeld Hitler zelf. Ten bewijze daarvan voert hij aan dat de angst voor het jodendom bij Hitler tot zulke absurde proporties was uitgegroeid, dat hij vlak voor zijn zelfmoord in zijn testament nog liet opschrijven dat het ‘internationale jodendom en zijn handlangers’ nog lang niet verslagen was – ook al had hij zelf miljoenen slachtoffers onder hen gemaakt! Naast afkeer klinkt volgens Yehoshua

diezelfde angst vandaag de dag door in de wereld van de moslims. In hun verbeelding gedragen de Joden zich als vormloze wezens die steeds weer tot verandering in staat blijken. Maar dit is zeker

niet beperkt tot de moslims. Ook prominente figuren als de Portugese Nobelprijswinnaar José Saramago en de Griekse zanger Mikis Theodorakis die er toch in het algemeen liberale standpunten op nahielden, geloofden volgens Yehoshua in de wereldwijde mythische pretenties van de Joden. Yehoshua zag het zelf als zijn taak deze schijnbaar onverwoestbare mythes rond Joden te ontmaskeren. Daarbij hielp het uiteraard niet dat het zionisme in de Arabische wereld opnieuw het antisemitisme versterkte...

*Het wantrouwen waarmee
Joden bejegend werden,
werd ingegeven door een
onbestemde, irrationele angst*

Zionisme als schijnoplossing

Door de Franse revolutie werd emancipatie en gelijkberechtiging van de Joden in de West-Europese landen voor het eerst in de geschiedenis op brede schaal in principe mogelijk. Maar dat ging bepaald niet van een leien dakje. Nu Joden voor het eerst uit hun getto's tevoorschijn konden komen en sommigen van hen daarop besloten zich te assimileren door over te gaan op het christendom, werden zij openlijk

Net als Yehoshua nu, was Arendt van mening dat samenwonen van Joden en Arabieren de enige mogelijkheid is die overblijft

https://nl.wikipedia.org/wiki/Hannah_Arendt#/media/Bestand:Hannah_Arendt_1933.jpg

mikpunt van kritiek: het moderne antisemitisme deed zijn intrede. Vooral in landen als Oostenrijk, Frankrijk en later Duitsland nam dat aan het eind van de negentiende eeuw grote proporties aan. De onterechte veroordeling van de Joodse kapitein Dreyfus in de naar hem genoemde affaire, bracht in Frankrijk de maatschappelijke spanningen tot een ongekend kookpunt. Als antwoord daarop ontstond het zionisme, het streven naar een eigen tehuis in het oorspronkelijke leefgebied van de Joden. De Britten, bekommerd om hun lot, zouden daar de deur voor openzetten met de zogeheten Balfourverklaring in 1917. Het zou het Joodse vraagstuk definitief moeten oplossen. De massamoord onder het totalitaire naziregime versnelde de oprichting daarvan. Ook voor Hannah Arendt, die het naziregime ontvlucht was en in de jaren dertig enige tijd in Palestina verbleef, leek het zionisme aanvankelijk de juiste oplossing. Eenmaal in de Verenigde Staten beland keerde zij zich reeds in 1944 tegen dit zionisme door de manier waarop dit Joods tehuis bleek te worden vormgegeven. Vooruitziend als zij was in deze kritiek, stelde zij toen al dat de in Palestina woonachtige Arabieren in een nieuwe Israëlische staat tweederangs burgers zouden worden of zouden moeten vertrekken. In plaats van de Joden zouden het nu de Arabieren zijn die op de vlucht moesten gaan. Het antisemitisme zou daardoor opnieuw opblaaien, zo voorzag ze. Kort voordat in 1948 de staat Israël met instemming van de geallieerden werd uitgeroepen schreef zij in *Het zionisme bij nader inzien*: “Zelfs al zouden de Joden de oorlog winnen [die de Arabische staten na de uitroeping van de joodse staat ontketenden], dan nog zou het uitlopen op de vernietiging van de unieke mogelijkheden en de unieke prestaties van het zionisme in Palestina. Het land dat zal ontstaan, zal er heel anders uitzien dan de droom van Joden overal ter wereld, van Joden en niet-Joden. De ‘zegevierende’ Joden zullen gaan leven in een land omringd door een

volledig vijandige Arabische bevolking, in isolement binnen grenzen die voortdurend bedreigd worden. Ze zullen zozeer in beslag genomen worden door fysieke zelfverdediging dat alle andere belangen en activiteiten daarbij zullen inschieten.”

Net als Yehoshua nu, was Arendt toen al van mening dat samenwonen van Joden en Arabieren de enige mogelijkheid is die overblijft. Hoe realistisch is die kans als men beseft dat sinds de Nakba (de verdrijving van de 700.000 Palestijnen in de Israëlisch-Arabische oorlog van 1948, na het uitroepen van de staat Israël en de verdrijving van de min of meer even grote Joodse gemeenschappen in de omringende Arabische landen) en de daarop gevolgde nieuwe oorlogen van 1955, 1967, 1973 en 2023-2024, beide partijen uit angst voor elkaar gezworen hebben de ander te vernietigen? De Israëlische auteur Yuval Noah Harari stelde dit voorjaar dat de enige hoop op een oplossing kan komen van mensen in Israël die beurtelings Arabische of Palestijnse Israëliërs worden genoemd, ongeveer twee miljoen inwoners. Velen van hen schoten volgens Harari hun Joodse burens te hulp en sommigen van hen werden zelfs vermoord toen ze door Hamasstrijders op 7 oktober vorig jaar werden aangevallen. De twee politieke partijen die hen vertegenwoordigen, hebben ondanks de vijandige bejegening van officiële zijde de Hamasaanval ronduit veroordeeld en beide partijen opgeroepen de wapens neer te leggen en vrede te zoeken. In plaats van het Oudtestamentische ‘oog om oog, tand om tand’ zou men zich in de goede zin van het woord moeten bekeren, zegt Harari eigenlijk. Dat zal verre van gemakkelijk zijn. Het besef moet groeien dat niet iedere Israëlische Palestijn en niet iedere Joodse Israëliër uit is op liquidatie van de etnisch verschillende ander. Uiteindelijk moet de hoop op verzoening en samenleven daarop berusten. ●

POËZIE

Memento

Vor meinem eignen Tod ist mir nicht bang,
Nur vor dem Tode derer, die mir nah sind.
Wie soll ich leben, wenn sie nicht mehr da sind?

Allein im Nebel tast ich todentlang
Und laß mich willig in das Dunkel treiben.
Das Gehen schmerzt nicht halb so wie das Bleiben.

Der weiß es wohl, dem gleiches widerfuhr;
– Und die es trugen, mögen mir vergeben.
Bedenkt: den eignen Tod, den stirbt man nur,
Doch mit dem Tod der andern muß man leben.

Mascha Kaléko

Verse für Zeitgenossen, 1958

Memento

*Om zelf te sterven is mijn angst niet groot,
Wel voor de dood van hen die naast me staan.
Hoe moet ik leven, als zij zijn heengegaan?*

*Ik tast in nevel, eenzaam, langs de dood
Laat mij gewillig in het duister drijven.
Het heengaan doet niet half zo zeer als blijven.*

*Hij weet, die trof zo een gebeurtenis;
– En die het droegen, mogen mij vergeven.
Bedenk dat eigen dood slechts sterven is,
Met de dood van anderen moet men leven.*

(vertaling: Arthur van Tongeren, april 2024)

Door eigen hand

OVER HET ZELFGEKOZEN LEVENSEINDE

Interviewen, dat was haar passie en haar talent. Ze vroeg, vorste, luisterde en had een scherp oor voor wat niet gezegd werd. Ze maakte prachtige reportages, over jodendom, over detentiecentra, over het belang van literatuur. Ze was een graver, een denker, op het tobberige af. Zoals zovelen van ons. Maar sluipenderwijs veranderde er iets. Ze voelde het zelf. Het tobberige verschoot van kleur, kreeg de grimmige tinten van angst en vertwijfeling. Paniek ook. Op een kaartje schreef ze de woorden van Jesaja: "Hoe ver is de nacht wachter, hoe ver is de nacht? De morgen komt, zegt de wachter, maar nog is het nacht." En het bleef lang nacht. Ze kon er wel over praten. Op de vraag of ze soms dacht aan de vluchtweg van de dood zei ze: "Ja, maar dan valt het doek. Ik ben te laf." Dat stelde vreemd genoeg gerust.

En toen ineens was ze weg. Naar een goede vriendin in Almere. Maar haar beste vrienden wisten niets van een goede vriendin in Almere. Ze werden ongerust. Gingen naar haar huis, scanden haar dagboek dat openlag op tafel op een naam, haar adressenbestand op Almere, maar ze vonden geen onbekende goede vriendin. Ze sloegen alarm. Belden haar ouders, andere vrienden en belegden een samenkomst. Het was donderdag, vrijdag zouden ze haar gaan zoeken. Op vrijdag, drie uur in de ochtend, belde de politie aan bij haar broer. Ze was voor de trein gesprongen.

Ze was een collega. Ze was een van mijn beste vriendinnen. Ik een van die ongeruste vrienden. We konden niets doen. 'Nacht stond om haar heen. Hoge blinde muur. Woest en leeg haar ziel.' Boven haar overlijdensadvertentie stond een gedicht van Dick Hillenius:

*"Toen zij dood ging
Wat gebeurde er
Met al die gebieden van denken en terugdenken
Van pijn en plezier
Wat gebeurde er dat de spanning brak."*

Wat gebeurde er dat de spanning brak?

Wat heeft ze gevoeld, gedacht, niet gevoeld, niet gedacht, die laatste dagen, weken, maanden? Misschien lijkt het op wat Leo Tolstoj schreef in *Mijn biecht*: "De waarheid lag hierin. Het leven had voor mij geen betekenis meer. Elke dag van mijn bestaan, elke volgende stap bracht mij dichter bij de rand van een afgrond, vanwaar ik duidelijk de onherroepelijke ondergang voor mij zag. Zowel stilhouden als teruggaan was onmogelijk; evenmin kon ik mijn ogen sluiten voor het lijden, dat het enige was dat mij wachtte. De dood van alles in mij, tot de totale vernietiging."

Averij aan de ziel, zielennoed, zielenpijn. Je ziel wat is dat? In psalm 133 wordt de ziel "mijn enig kind" genoemd. Je ziel, dat zijn al die gebieden van 'denken en terugdenken, van pijn en plezier'. Je ziel is 'je levensadem, je oogopslag, het licht in je, je hoop en verlangen'. Je ziel is het kristal van kansen, talenten, ervaringen, ontmoetingen dat jou zo oneindig uniek maakt. Je ziel is een universum op zich. En die ziel is onherstelbaar beschadigd, zo voelt het. SOS: save our souls, red onze zielen, red mijn ziel.

De woorden die vaak terugkomen: leegte, angst, paniek, zwart, walging, geestelijke winter, bevroren, ijskoud. De zinnen die vaak terugkomen: ik kan niemand zijn voor iemand, ik ben waardeloos, iedereen tot last, jullie zijn beter af zonder mij. Maar ook: ik wil niet dood, ik wil alleen dit leven niet. Of zoals Jesus Sirach het verwoordt: "Beter de dood dan een bitter leven, beter eeuwige rust dan voortdurend leed." En dan sta je daar, naast de panische, de depressieve, de angstige, de gekwetste, de zielsbedroefde, de zieke aan de rand van de afgrond. Je bent vader, moeder, zus, broer, vriend, vriendin, dochter, zoon. En je zegt woorden als: liefde, uitzicht, licht. En je zegt zinnen als: ik houd van je, je bent belangrijk, nodig, onmisbaar, ik help je er doorheen. Of je bent sprakeloos. Houdt een hand vast, laat je tranen gaan. Maar de ander hoort geen woorden, voelt geen hand, ziet geen tranen. Hij of zij bevindt zich al in een ander land, "een tussenland waarvan wij de taal niet spreken. Is een afgesloten, voor ons ontoegankelijke maar volkomen overtuigende wereld binnengegaan waar elk detail klopt en iedere gebeurtenis het voorgenomen besluit versterkt" (uit: A. Alvarez, *De wrede God*).

En dan, als de ander is weggeleden in de afgrond, glijd je zelf een andere afgrond in. Die van de snijdende, bijtende vragen. Van onmacht: wat had ik...? Van schuld: waarom heb ik niet...? Van woede: waarom heb jij...? En van onstilbaar verdriet: waarom waren wij niet genoeg...? Er is maar één waarom: het lijden was op dat moment ondraaglijk. Zelfdoding is een daad die wortelt in peilloze diepte. Een daad aan begrippen als laf of moedig, aan ieder oordeel voorbij. Dat begrepen ook de Bijbelse schrijvers.

Er komen vier suïcides voor in het Oude Testament, waaronder Simson en Saul, en vier in het Nieuwe

Testament, waaronder Judas, maar in geen enkele passage is een veroordeling van de daad te lezen. Pas onder invloed van de kerkvaders wordt zelfdoding tot onvergeeflijke zonde. Het leven is een geschenk van God dat je niet mag verwerpen. Maar wat als je dat geschenk beleeft als een loden last, een nachtmerrie? En zo vanzelfsprekend is het menselijk bestaan toch niet?

De ontmoeting met de ander biedt tegenwicht aan die duistere nachtgevoelens

We kennen allemaal in meer of mindere mate dat schrijnende gevoel dat we voor de leegte zwoegen, dat de morgen te lang op zich laat wachten, dat de wanhoop hardnekkiger ons gezelschap zoekt dan de vreugde. Maar dan is er de ander. De ontmoeting met de ander biedt tegenwicht aan die duistere, nachtgevoelens. Er wordt op ons gewacht, er wordt op ons gerekend. De ander bonkt op de deuren van mijn gesloten wereld, slaapt mij uit de leegte, wekt met zijn liefde mijn liefde. De ander spreekt mij aan op mijn diepste bestemming: mens zijn, mens blijven, mens worden. Daarom is het zo belangrijk om bezielde en bezielende verbanden te weven om elkaar heen. Als vangnet, als omhulling. "Zodat wij allen, zo zwaar en droevig als wij zijn, niet uit elkaars genade vallen en doelloos en onvindbaar zijn." Misschien dat het soms iemand kan beletten de drempel naar het tussenland over te gaan. Soms. Iemand. Niet altijd. Niet iedereen.

Wat dan rest is de hardnekkige hoop – tegen al het wereldse cynisme in – dat de dood niet het laatste woord heeft. Dat er op hen gewacht en gerekend wordt door die andere Ander, de Eeuwige. Dat hun tranen zullen worden afgewist. Of in de woorden van de mysticus Eckhart: "Het hoogste van de ziel staat in de eeuwigheid (...) als een stralend licht dat altijd straalt, als een brandend vuur dat altijd brandt." ●

Hebt u zelf of een naaste gedachten over zelfdoding? Neem voor hulp en ondersteuning contact op met Suïcidepreventie | 113 zelfmoordpreventie, via internet: www.113.nl of telefonisch: op 113 of 0800-113. Beide zijn 24 uur per dag bereikbaar.

Spiritueel

Weggeraakt van de kerkelijke praktijk, van zondagse liturgie; opgedroogde zingevingsvragen en vrij van diepzinnige gesprekken. Een soort leegte in het leven van alledag, opgevuld met puzzel en boek, met krant en tv, vol van grensoverschrijdend gedrag; oorlog in Europa, geweld in Gaza... Gepeins op mijn dagelijkse wandeling.

En dan is daar de blijde boodschap: *Het Evangelie spiritueel gelezen* van Anselm Grün. Het belang van spiritualiteit werd een dezer weken nog onderstreept door psychiater Jim van Os: "We laten jongeren opgroeien zonder spirituele dimensie." Hij noemde het "De ziekte van deze tijd."

Terug naar Anselm Grün, een naam die al lang meezingt in het koor van de zelfhulpboeken. Toets de naam in van deze bejaarde monnik en je weet wat je misschien al jaren hebt gemist. Een stroom aan publicaties, boeken, gedichten; wereldwijde bestsellers. Lofprijzingen voor een ongekend talent dat niet van ophouden weet. Wat valt er nog toe te voegen aan de laudatio van een dergelijk gevierd schrijver?

Met enige schroom blader ik in het stijlvol uitgegeven eerste deel – over de evangeliën van Matteüs en Marcus – en blijf hangen bij 'De storm op het meer'. Geen toeval in deze turbulente tijd waarin ook het klimaat niet meer is wat het ooit was. Wat meteen opvalt is de frisse wind die waait door deze oeroude tekst. En niet alleen daar, al gauw blijkt hoe versleten woorden nieuw leven krijgen in een actuele setting... Een boek desondanks vol met God en Jezus. Boeken van gelijke strekking vullen een groot deel van mijn kast. Ik schoof ze de laatste jaren terzijde om theologen in te ruilen voor filosofen en om moderne literatuur te laten voorgaan. Met groot gemak brengt Grün eigentijdse inzichten van filosofen en psychologen in stelling, om te verhelderen en te verdiepen van wat we dachten te weten. Het is

nergens storend of opschepperig maar harmonieus opgenomen in de tekst. Nieuw leven in een dorre tak? Ik zoek het uit...

'Spiritueel', eigenlijk weet ik niet goed raad met dat woord. Een soort containerbegrip; in allerlei situaties en woordcombinaties gebruikt. Van 'geestdrift' tot 'heilige Geest' is er een scala van mogelijkheden om inhoud te geven aan wat niet zo eenvoudig in taal is te vangen. Geest in soorten en maten, in goede en kwade richting ingezet. Voor nu de Latijnse wortels: Veni Sancte Spiritus.

De Geest was nooit populair. In de vroege kerkgeschiedenis is er rondom de geloofsbelijdenis strijd gevoerd, om de rol van de heilige Geest een niveau op te krikken. Bij het kruisteken een ondergeschikte plaats; derde in rang. Ook deelname aan het feest van de Geest is minder aantrekkelijk dan Kerstmis en Pasen. Pinksteren steekt er schraal bij af, terwijl daar toch voor ons het meest is te halen en te brengen. De romantiek van Kerstmis, de geloofsballast van Pasen, ze vallen mijns inziens in het niet bij het belang van de 'vurige tongen'; bij datgene wat we zelf waar moeten maken.

In de huidige tijd spreken we liever niet over 'religieus' of 'gelovig zijn'. We hanteren met groot gemak 'spiritueel' en 'spiritualiteit' en bedoelen daar heel

boek *De banaliteit van het kwaad*, over Eichmann en de opkomst van het nationaalsocialisme, heeft destijds voor nogal wat opschudding gezorgd.

Weten en doen, horen voor Arendt bij elkaar. Kan ons geestrijk denken ons beschermen tegen moreel verval? Zij houdt een pleidooi voor de innerlijk dialoog. Wat wij 'geweten' noemen, is voor haar een soort samenzijn met jezelf, waar de vragen van het leven in beweging blijven en de antwoorden bijgestuurd kunnen worden. Een soort innerlijk tweegesprek, dat nooit tot stilstand zou mogen komen. Gebeurt dat wel, dan ligt verstarring op de loer. In het brein van mensen met macht, zoals in de politiek, kan die verstarring uitlopen op totalitair denken, zoals we dat intussen ook binnen de grenzen van Europa kennen. Het eigen gelijk; geen zelfreflectie; alle macht in één hand. De mogelijkheden van de flexibele rationele geest drastisch ingeperkt. Het vrije spreken monddood gemaakt.

Grün wil, volgens eigen zeggen, mensen raken in verstaanbare taal

verschillende dingen mee, zonder precies aan te geven wat. We hoeven dan niet zo publiekelijk met God en godsdienst te zwaaien. Dat voelt ongemakkelijk en roept vragen op. Ik vermoed achter het boventalig gebruik van het woord 'spiritueel' een soort veilige basis om de geseclariseerde ander niet te choqueren.

Op mijn bureau dat andere boek, van Hannah Arendt. Misschien niet zo bekend maar zeker zo beroemd in de wereld van de moderne filosofie. In dit laatste werk *Het leven van de geest*, eigenlijk drie boeken in één band, de topics van de geest: *Denken, Willen, Oordelen*.

Het is appels met peren vergelijken, besef ik. Toch moet er tussen de geest van de theoloog Grün en de filosoof Arendt enige overeenkomst zijn. Een soort familiegelijkenis. De overwegend bijbels contemplatieve weg van Grün, in dienst van een betere wereld, naast de rationele aanpak van Arendt, bij wie goed en kwaad evenmin worden overgeslagen. Ze vindt moraal weinig diepgeworteld in de mens, en weet dat denken de raadsels van het leven niet oplost. Toch stelt zij de vraag: "Hoe komt het dat ook intelligente religieuze mensen ontvankelijk worden voor het kwaad?" Haar intussen beroemd geworden

Geen boek om in één adem uit te lezen. Eigenlijk geldt dat voor allebei. Ze vragen om bezinning op je eigen leven, op je gedrag. Daarvoor lijkt het me wenselijk de teksten uit te smeren over de tijd. Het boek van Grün, *Het Evangelie spiritueel gelezen deel 1 Matteüs en Marcus*, staat ook ten dienste van de weekendliturgie. Het is strak gestructureerd, elke geselecteerde tekst secuur beschreven met behulp van modern bijbelonderzoek, maar toch vooral te lezen met de ogen van het geloof. Grün wil, volgens eigen zeggen, mensen raken in verstaanbare taal. Zijn gesprek gaat tussen lezer en tekst met een eigen boodschap. Hoe subjectief elke interpretatie ook is.

Het begrip 'spiritueel' valt regelmatig en waaiert ook hier alle kanten uit. Anselm Grün heeft daar geen moeite mee, hij leest het evangelie spiritueel en de lezer mag uitvinden wat hij daarmee bedoelt. Zijn geloof is in elk geval nooit ver weg. Het zeer lezenswaard en helder gestructureerd boek levert actuele stof met een aanstekelijke werking, voor de innerlijke non-stop dialoog die Hannah Arendt ons voorhoudt. ●

Kerk en Vrede 100 jaar

Op 8 oktober 2024 bestaat Kerk en Vrede 100 jaar. 100 jaar aandacht vragen voor geweldloosheid en anti-militarisme, omdat geweld en oorlog de mensheid alleen maar verder afbrengen van de wereld van vrede en recht uit het bijbels getuigenis. Niet iets om te vieren: we hadden de vereniging graag opgeheven als de doelstellingen bereikt waren. Maar wel iets om bij stil te staan. Op 5 oktober vindt in Utrecht een bijeenkomst plaats om dat te doen (zie www.kerkenvrede.nl). Dan zal ook een jubileumboek worden gepresenteerd: *Pacifisme in tijden van oorlog. 100 jaar Kerk en Vrede*. Als samensteller van dat boek heb ik me het afgelopen jaar intensief met Kerk en Vrede beziggehouden. Daarvan geef ik graag in dit artikel iets door.

Het boek is geen organisatiebiografie: een geschiedenis van 100 jaar laat zich niet zomaar beschrijven. Het zou mooi zijn als die er ooit kwam. Dit boek beoogt iets anders: te laten zien wat mensen in die 100 jaar dreef en hoe actueel hun getuigenissen zijn. Geen neutraal of objectief boek dus, maar een boek in dienst van de doelstelling van Kerk en Vrede, met teksten van diverse auteurs uit die 100 jaar, samengesteld door iemand die al bijna 50 jaar actief lid is. Uiteraard komen daarbij momenten en mensen

uit de geschiedenis van Kerk en Vrede aan bod, maar bij lange na niet uitputtend. Laat ik bij het begin beginnen.

Oprichting

Kerk en Vrede werd opgericht als een 'Groep van godsdienstige voorgangers en gemeenteleden tegen oorlog en oorlogstoerusting'. Dat is Kerk en Vrede altijd gebleven.

Grote namen uit die begintijd waren G.J. Heering (remonstrants hoogleraar), J.B.Th. Hugenholtz en J.J. Buskes (beiden hervormd predikant). Van hun gedachtegoed is veel in het boek opgenomen. Heering schreef *De Zondeval van het Christendom* (1929), een boek dat, op een enkel verouderd detail na, nog steeds de moeite van het lezen waard is. Een boek over hoe de kerk zich de eeuwen door opstelde tegenover staat en oorlogvoering, over omgang met bijbelteksten, bewapening en oorlog, over dienstweigering en de psychologische kanten van de oorlogvoering. Heering had zijn leven lang, en ook met dit boek, één streven: 'het Christendom lossaan van de oorlogsidee'. Daarmee waren de kerken de eerste doelgroep, maar tegelijk was er volop aandacht voor kerkleden en de gehele Nederlandse bevolking. Dit blijkt alleen al uit de vele propagandanummers van het tijdschrift, naast manifesten en voorlichtingsbrochures die in tienduizenden exemplaren verspreid werden. Het jubileumboek citeert de verklaringen waarmee Kerk en Vrede kerken én overheid aansprak op oorlogen en de inzet van geweld gedurende die 100 jaar, vaak in vlamme bewoordingen. Kerkelijke uitspraken werden van kritisch commentaar voorzien. Bijvoorbeeld wanneer de gezamenlijke kerken in 1959 een oproep doen 'tot inkeer en gebed voor de vrede onder de volkeren', voorafgaand aan vredesbesprekingen in Genève, maar niet tegelijk duidelijk uitspreken dat daarvoor een ander beleid nodig is waar ook kerkleden zich voor moeten inzetten. Dan wordt gesteld: "Wij mogen niet bidden, dat God datgene, wat we zelf aan onheil voorbereiden en van plan zijn te blijven voorbereiden, zal afwenden." Het getuigenis van Kerk en Vrede was dan ook steeds gebaseerd op een grondige analyse van de politieke, economische en militaire feiten. Geen verbloemde taal. Ds. Hugenholtz werd juist daarom enkele malen voor het gerecht gedaagd, wat hij gebruikte om in zijn verweer te citeren uit de instructieboekjes voor soldaten over het bajonetvechten, met alle bloederige details (insteken, draaien...). Want dát is oorlog, dát is waar we onze kinderen toe laten opleiden. In latere jaren merkte voorzitter Hannes de Graaf op: "De demonische perfectie van de verdelgingsmiddelen is mede mogelijk geworden door de tijdloze rechtvaardiging van oorlog-in-het-algemeen, waarmee de christenheid de gewetens placht te sussen en waartegen slechts de pacifisten verzet aantekenden." Het waren de

vreselijke ervaringen van de Eerste Wereldoorlog die leidden tot de oprichting van Kerk en Vrede, zo blijkt uit de drie biografische schetsen (Heering, Hugenholtz en Hilbrandt Boschma) die speciaal voor het jubileumboek geschreven werden door drie auteurs.

*Een geschiedenis van 100 jaar
laat zich niet zomaar beschrijven*

Theologie en kerk

Theologische bezinning maakt een belangrijk onderdeel uit van het werk van Kerk en Vrede. Het blad bood steeds informatie over kerken, exegeses, preken en uiteenlopende theologische beschouwingen. Door haar oorsprong was Kerk en Vrede protestants gekleurd, en kwam daar nooit helemaal van los. Maar tegelijk zaten er wel katholieken in de redactie van het blad, het bestuur (op enig moment twee pastoors tegelijk), waren er twee katholieke voorzitters (Wil Veldhuis en, vanaf 2010, Henk Baars) en bovenal was er ruim aandacht voor de ontwikkelingen in de Rooms-Katholieke Kerk. Maar ontegenzeggelijk waren de spraakmakende theologen protestants, naast de reeds genoemde hoogleraren ethiek Hannes de Graaf en Krijn Strijd, en de studiesecretarissen die Kerk en Vrede zich gedurende enkele decennia kon veroorloven: Strijd, Joop Simonse en Harry Zeldenrust. In de eerste decennia van Kerk en Vrede valt de kritische wijze op waarop gesproken wordt over de legerpredikanten, die vaak meer solidair en een van geest waren met het leger dan met hun kerken, ook toen die zich allengs kritischer begonnen uit te spreken over de bewapening. Ook was er veel aandacht voor theologen (en anderen) van elders die voor geweldloos verzet kozen in situaties van geweld en onrecht, onder wie André Trocmé in Frankrijk, Toyohiko Kagawa in Japan, bisschop Romero in El Salvador, Martin Luther King in de VS en Albert Luthuli in Zuid-Afrika.

Internationale relaties

Die namen tonen het belang dat Kerk en Vrede hecht aan internationale relaties. Steeds werd intensief samengewerkt met geestverwante organisaties elders. Toen Kerk en Vrede na de oorlog heropgericht werd, was dat als Nederlandse afdeling van de International Fellowship of Reconciliation, een

internationaal verband van organisaties die staan voor geweldloosheid. Langs die weg kwamen meer contacten tot stand. Uit de kennismaking met de geweldloze strijd voor bevrijding in Latijns-Amerika kwam het Fonds Latijns-Amerika (FLA) voort, dat Kerk en Vrede gebruikte om die geweldloze strijd financieel, maar later ook met voorlichting en lobby in Nederland te steunen. Van recenter datum zijn de contacten in Irak, waar Yosé Höhne-Spartborth (vrijwilligster bij Kerk en Vrede) in opdracht van de Raad van Kerken en Kerk en Vrede regelmatig op bezoek ging.

Het getuigenis van Kerk en Vrede was dan ook steeds gebaseerd op een grondige analyse van de politieke, economische en militaire feiten

Tweede Wereldoorlog

Al vroeg bekritiseerde Kerk en Vrede het nationaal-socialisme; de contacten in Duitsland droegen daaraan bij – na de oorlog werden die contacten nog intensiever, onder meer in het verzet tegen de Duitse herbewapening. Voor Kerk en Vrede waren het zware jaren. Het klimaat in Nederland werd repressiever: diverse Kerk en Vrede-leden werden vanwege hun standpunten ontslagen (zoals de Friese onderwijzer en dichter Fedde Schurer), in verschillende kerken werd Kerk en Vrede zwaar gewantrouwd (de gereformeerde synode ontzegde mensen die het gedachtegoed van Kerk en Vrede aanhingen in 1936 de toegang tot het Avondmaal) en in 1938 werd het lidmaatschap van Kerk en Vrede voor ambtenaren verboden. De dreiging uit Duitsland maakte dat mensen gingen twijfelen aan hun pacifisme. Dat werd versterkt toen de Duitse theoloog Karl Barth, gewaardeerd binnen Kerk en Vrede, in een antwoord op een vraag uit Nederland, zich kritisch uitliet over het pacifisme en onvoorwaardelijke kerkelijke steun uitsprak voor iedere Tsjechische soldaat die de wapens tegen Hitler zou oppakken. Dat alles leidde tot uitvoerige discussies en publicaties binnen Kerk en Vrede (en daarbuiten tot op de dag van vandaag), maar ook tot een forse terugloop in het ledental. In 1941 werd Kerk en Vrede door de bezetter verboden en ontbonden en alle goederen werden in beslag genomen. Per rondzendbrief werd gepoogd contact

met de voormalige leden te houden. Verschillende leden kwamen vanwege hun verzetswerk en uitspraken in kampen terecht, enkelen werden daar vermoord. Na de oorlog vond er grondige bezinning op het eigen gedachtegoed plaats, want ook het pacifisme van degenen die daarin wél volhardden, was aangevochten. Heering en Buskes schreven daar indringend over, óók over hoe ze dat overwonnen en terugkeken op de oorlog.

Heering had zijn leven lang één streven: 'het Christendom losslaan van de oorlogsidee'

Kerk en Vrede nu

Over de geschriften over vormen van geweldloze weerbaarheid, sociale verdediging en burgerlijke ongehoorzaamheid hebben we het hier nog niet gehad. In het jubileumboek komen ze uitgebreid aan de orde. Dat geldt ook voor dienstplicht en dienstweigering, waarover een gastauteur een hoofdstuk schreef. Het boek opent met een nieuwe verwoording van het gedachtegoed van Kerk en Vrede, tegen de achtergrond van de oorlogen van dit moment. Over de oorlogen in Oekraïne en Gaza spreekt Kerk en Vrede zich regelmatig uit, en kreeg daarvoor veel kritiek (zie www.kerkenvrede.nl). We herkennen daarin de kritiek die Kerk en Vrede al die 100 jaren te horen kreeg.

De inleiding van het boek zegt: “Op heel veel verschillende manieren is het 100 jaar lang het streven van Kerk en Vrede geweest te laten zien dat geweld géén oplossingen biedt, maar ons verder afbrengt van een wereld van gerechtigheid en vrede. Geweld werkt niet en geweld mág niet: het zijn twee kanten van dezelfde overtuiging.”

Laten we hopen, bidden en eraan werken dat Kerk en Vrede niet nog eens 100 jaar hoeft te bestaan. ●

Greetje Witte-Rang is secretaris van de Theologische Werkgroep van Kerk en Vrede

(Het jubileumboek, gratis voor leden, verschijnt bij Skandalon en is vanaf 5 oktober te koop via Kerk en Vrede of de boekhandel)

GRENZELOOS geloven

Er is altijd een zekere spanning als een ngo of vrijwilligersorganisatie in contact treedt met de overheid. Er zijn ook altijd machtsverschillen. De overheid, met een fors apparaat aan ambtenaren die capaciteit hebben om ingewikkelde zaken uit te zoeken, tegenover een gemiddelde vrijwilligersorganisatie die vanuit haar ervaring en deskundigheid iets heel belangrijks doet, namelijk de samenleving vanuit de haarvaten aan de orde stellen. Maar als die spanning er niet is, dan klopt het niet. Dan zit je teveel op elkaars stoel en komt er te weinig uit. Zo ook is de spanning te beschrijven tussen de grote vergadering van ngo's voor de Raad van Europa - die tweemaal per jaar plaatsvindt in Straatsburg - en de Raad van Europa en de rest van de Europese democratische structuur.

Namens de organisatie European Network Church on the Move doe ik mee, mede namens de Mariënborgvereniging. Van 8 tot en met 10 april verbleven we hele dagen in de Agora en roken de buitenlucht niet. De vergadering bestaat vooral uit commissies die, sinds de laatste bijeenkomst, weer 6 maanden gewerkt hebben aan allerlei onderwerpen. Binnen de EN-RE, zoals we als deelnemende organisatie heten, vonden wat verschuivingen plaats. Ik werd hoofd van de delegatie en mocht stemmen, wat nogal vaak moest gebeuren. De regels bij het stemmen zijn uiterst streng en precies, slordigheden mogen niet voorkomen. Je hebt bijna een dag nodig om alle regels te lezen. Maar de inhoud van het werk van de commissies is natuurlijk het belangrijkste.

Ik sloot mij aan bij de Interreligious and interconfessional dialogue Committee. Vijftig procent van de Europese bevolking hoort op de een of andere manier tot een gelovige traditie of heeft een religieuze levensovertuiging. Maar in de landen van Europa zijn godsdienst en staat, op allerlei manieren overigens, van elkaar gescheiden. Dat is volkomen terecht, maar

de waarde van gelovige tradities in conflictoplossing, dialoog en de geoefendheid in wederzijds respect, zijn van onschatbare waarde. Er was een fors pleidooi om een permanente brede Europese commissie voor religies te installeren, maar dat wordt vooralsnog tegengehouden. Altijd die watervrees voor religie. Nu is er wel een soort commissie, maar die laat alleen vertegenwoordigers toe van Abrahamitische tradities en, de lezer raadt het al, bestaat enkel uit oude mannen en één vrouw als stoplap. De commissie verzamelt inspirerende voorbeelden. Wij zouden bijvoorbeeld onze Nationale Prinsjesdag wel kunnen aandragen: een grootse interreligieuze manifestatie in aanwezigheid van veel kabinetsleden in de Grote kerk te Den Haag.

Daarnaast nemen we deel aan de Commissie over migranten en mensenrechten. Ook werd een nieuwe commissie geïnstalleerd over sport en mensenrechten. Op dat gebied is veel aan de hand: genderstereotypen, *hatespeech*, discriminatie, grensoverschrijdend gedrag, racisme. Tot slot deed ik een interventie over de oorlog, die doos van Pandora. Men probeerde dat eerst wat weg te zetten, maar de permanente commissie kwam er toch na enige bedenktijd op terug. Ik was niet uit op een verklaring of iets dergelijks maar wilde de gedachten op gang brengen over beëindiging, want met wapens kom je er niet. De voorzitter, Gerhard Ermischer, nam ruim de tijd om een antwoord te formuleren dat niet hemelbestormend was, maar de gedachten op gang bracht - precies mijn bedoeling. Indrukwekkend was het bezoek van de Hoge Commissaris voor de mensenrechten, Michael O'Flaherty, pas enkele dagen in functie maar nu al veelbelovend.

Nieuwe ideeën komen altijd van burgers die nadenken, de zogeheten *civil society*, het kloppende hart van de democratie.

Henk Baars

"ER SCHUILT KRACHT IN GERECHTIGHEID"

Aleksej Navalny's geestkracht heeft gedurende zijn gevangenschap doorgeklonken in de rechtszaal. Op 20 februari 2021 hield de Russische oppositieleider een toespraak voor de rechtbank in Moskou: "Rusland zal niet alleen vrij zijn, Rusland zal gelukkig zijn." Nu hij dood is, herinnert die speech aan zijn mentale kracht:

“Het is al de zoveelste keer dat ik mijn laatste woorden uitspreek in de rechtszaal! De ene zaak eindigt, dan komt mijn volgende beproeving, en weer kan ik een laatste woord zeggen. Als iemand mijn laatste woorden wil publiceren, wordt het een behoorlijk dik boek. De eigenaar van dit grote paleis, Vladimir Poetin, wil mij een boodschap sturen: "Kijk, we kunnen in dit rechtssysteem alles met je doen." Het is waar, ze kunnen mij van alles aandoen, en dat doen ze ook. Maar ik ben niet de enige die het ziet; normale mensen kijken ernaar en het deprimeert hen.

Wie de waarheid en gerechtigheid achter zich heeft, zal winnen

Nou, ik moet mijn laatste woorden zeggen, dus ik zal dat doen. Wat kan ik eigenlijk zeggen, edelachtbare? Zal ik praten over God en verlossing? Lekker pathetisch? Het punt is: ik ben een religieus persoon. Ik word er vaak mee gepest; mijn omgeving bestaat vooral uit atheïsten. Ik was er vroeger ook een, behoorlijk militant zelfs. Maar nu ben ik een religieus persoon en dat helpt me enorm bij wat ik doe. Het maakt alles veel, veel gemakkelijker. Ik pieker minder, ik heb minder dilemma's in mijn leven – omdat er een boek is dat min of meer precies beschrijft wat ik in

welke situatie moet doen. Natuurlijk is het niet altijd gemakkelijk om je eraan te houden, maar over het algemeen probeer ik het. En dat is waarschijnlijk de reden waarom het voor mij gemakkelijker is dan voor vele anderen om politiek te bedrijven in Rusland.

Ik vind het niet leuk om hier te zijn, maar ik heb geen spijt van hoe het gelopen is. Omdat ik alles goed deed. Ik voel zelfs een soort voldoening omdat ik in een moeilijke tijd heb gedaan wat de geboden me zeiden.

Weet je, de jongens die het gevangentransport bewaken zijn geweldige jongens, en mijn bewakers in de gevangenis zijn ook in orde, maar ze praten niet met mij. En dat is een van de dingen waardoor ik me voortdurend eenzaam voel. De eenzaamheid is een zeer belangrijk doel van dit regime. De grote filosoof Luna Lovegood - ken je die nog van Harry Potter? - vatte het uitstekend samen. Als ze in een moeilijke tijd met Harry Potter praat, zegt ze: "Het is belangrijk dat je je niet eenzaam voelt. Want als ik Voldemort was, zou ik heel graag willen dat jij je eenzaam voelt." Natuurlijk wil onze Voldemort in zijn paleis dat ook.

Het raakt mij niet. En ik zal zeggen waarom. Het woord 'Zalig zijn degenen die honger en dorst naar gerechtigheid, want zij zullen vervuld worden', is in werkelijkheid momenteel het belangrijkste politieke idee in Rusland. Zonder toeters en bellen staat hier: er schuilt kracht in gerechtigheid. Wie de waarheid en gerechtigheid achter zich heeft, zal winnen. Tientallen

miljoenen mensen willen gerechtigheid. Er zijn arme mensen. Je kunt blijven herhalen dat we een hoge levensstandaard hebben, maar dat het land arm is kan iedereen zien.

Tegen jullie, aanklager, dit regime en alle anderen hier wil ik zeggen: je hoeft niet bang te zijn voor mensen die naar de waarheid streven. Stel je eens voor hoe mooi het leven zou zijn als deze eeuwige leugen niet bestond. Je werkt bijvoorbeeld als rechter en er is niemand die jou belt om je te vertellen hoe je moet beslissen. En het zou ook geweldig zijn om als aanklager echte schurken te straffen. Niemand gaat rechten studeren om strafzaken te verzinnen en handtekeningen te vervalsen. En ik kan niet geloven dat iemand politieagent wordt, zodat hij of zij kan zeggen: "We hebben die man zijn hoofd ingeslagen tijdens de demonstratie!" Hetzelfde geldt voor de geheime dienst FSB. Niemand zei als schoolkind met glanzende ogen: "Ik ga naar de geheime dienst en dan mag ik de onderbroek van een oppositiefiguur wassen nadat iemand er gif op heeft gesmeerd." Zulke mensen bestaan niet.

En nog een laatste ding: ik krijg nu veel brieven die eindigen met de zin: 'Rusland zal vrij zijn'. Dat is een geweldige slogan. Ik zeg deze woorden de hele tijd, ik herhaal ze, schrijf ze zelf in antwoorden op deze brieven, noem ze tijdens demonstraties. Maar ik denk altijd dat er iets ontbreekt. Ik wil ook dat Rusland rijk wordt in verhouding tot zijn nationale rijkdom. Ik

Het is waar, ze kunnen mij van alles aandoen, en dat doen ze ook

wil dat deze nationale rijkdom eerlijk wordt verdeeld, zodat iedereen zijn deel van de olie- en gastaart krijgt. We moeten niet alleen vechten tegen het feit dat Rusland niet vrij is, maar ook tegen het feit dat het land over het algemeen ongelukkig is. We hebben alles, en toch zijn we een ongelukkig land. Open een Russisch boek, lees de grote Russische literatuur - mijn hemel, al die beschrijvingen van tegenslag en lijden. Wij zijn een zeer ongelukkig land. We zitten vast in een cyclus van ongelukkig zijn en kunnen er niet uitbreken. Maar dat willen we natuurlijk wel. Daarom zou ik de slogan willen veranderen. Rusland moet niet alleen vrij zijn, maar ook: Rusland zal gelukkig zijn. ●●

Dit is een vertaalde en ingekorte versie van een van Navalny's toespraken in de rechtszaal, eerder gepubliceerd in Die Zeit. Deze redevoering verscheen in een Duitse bundel: Alexei Nawalny, Schweigt nicht! Reden vor Gericht. Droemer Knauer, München 2021; 96 pagina's, €8.

“De eenzame eeuw”

Enkele gedachten over individualisme en eenzaamheid in onze samenleving.

Onlangs was in het tv-programma *Wintergasten* de Britse econome en hoogleraar Noreena Hertz te zien. Zij publiceerde in 2020 haar boek *De eenzame eeuw*, waarin zij het hedendaagse maatschappelijke verschijnsel van ‘eenzaamheid’ analyseert. Dat eenzaamheid in onze westerse samenleving veel voorkomt, is bekend. Door de recente COVID-pandemie is eenzaamheid zelfs nog veel zichtbaarder geworden.

We zullen het boek van Hertz hier niet *en détail* recenseren. Het is in ieder geval zeer leesbaar. Hoewel zij zich nogal eens in, soms bizarre, details verliest en haar voorbeelden voornamelijk uit de Amerikaanse samenleving kiest, brengt zij de lezer wel tot nadenken over het gebrek aan verbinding en het ervaren van eenzaamheid – waar velen in onze samenleving onder gebukt gaan. We maken daarom graag van haar observaties gebruik. Directe oplossingen zijn uiteraard niet meteen voorhanden, maar Hertz wijst wel de richting waarin die gezocht zouden moeten worden. Bovendien is het al belangrijk om je bewust te zijn van de ernst van de actuele situatie. We leven in een kritiek tijdperk waarin wij, mondige burgers, cruciale beslissingen moeten nemen in een snel veranderende wereld.

En dan moet je goed weten wat er aan de hand is, zoals: is er inderdaad veel meer eenzaamheid dan vroeger?

Nergens meer bijhoren

Hertz constateert eenzaamheid bij zowel individuen als groepen mensen. Eenzaam zijn mensen die een gebrek ervaren aan gezelschap, liefde en intimiteit, die zich uitgesloten of niet gewaardeerd voelen door familie, partner, vrienden of burens. En dat zijn niet voornamelijk ouderen, maar mensen van alle leeftijden en misschien wel in het bijzonder jongeren. In groepsverband kunnen we ons uitgesloten voelen doordat we ons niet gesteund weten door de overheid, medeburgers of werkgevers, met als gevolg dat we politiek en/of economisch worden buitengesloten. We ervaren dat we nergens meer bij horen. Dit gevoel

van uitgesloten zijn, constateert Hertz, kan als gevolg hebben dat je anderen afstoot ter bescherming van jezelf. Bovendien kunnen eenzame mensen zich vaak moeilijk in anderen verplaatsen; ze kunnen gaan lijden aan een gebrek aan empathie. Je uitgesloten voelen maakt dat allemaal alleen maar erger, en als dat collectief wordt, krijg je een verdeelde samenleving, onderling wantrouwen en vijandigheid.

Sociale verbanden die wij van vroeger kenden zijn verdwenen

Weggefallen verbanden

Op de oorzaken van dit alles gaat Hertz uitgebreid in. Allereerst zijn sociale verbanden die wij van vroeger kenden verdwenen, of op zijn minst losser geworden. In ons land kennen we in dit verband het verschijnsel ‘ontzuiling’. Vrijwel alle lezers van *Mariënborg Magazine* hebben de ‘zuilen’ meegemaakt. Hoeveel kritiek je daar ook op kunt hebben – ze zijn niet voor niets verdwenen – je had in ieder geval het gevoel dat je ergens bij hoorde, dat je terug kon vallen op een gemeenschap van gelijkgezinden in geloof en levensbeschouwing, in politiek, in ontspanning en cultuur. Hertz gaat daar niet specifiek op in, we hebben het hier over een verschijnsel dat vooral in onze contreien voorkwam. De auteur focust voornamelijk op de westerse Europese en Amerikaanse samenleving.

Het wegvallen van genoemde verbanden heeft meerdere oorzaken. Het zou te ver voeren hier op al deze oorzaken in te gaan. In ieder geval is er een samenhang met de grote stijging van de welvaart in onze westerse samenleving. Deze brengt een focus mee op geld en daarmee op wedijver, prestatiedrang, concurrentie en jaloezie. De nadruk komt dan te liggen op individuele vrijheid, eigen comfort en

als gevolg hiervan worden mensen egoïstischer. Maatschappelijk en politiek vertaalt zich dat in kapitalisme en uit de hand gelopen neoliberalisme, en een steeds groter wordende welvaarts kloof. De globalisering, het ‘kleiner’ worden van de wereld, laat mensen uit arme landen zien waar rijkdom wel te krijgen is en daar gaan ze naar op zoek. Andere culturen komen binnen in het welvarende deel van de wereld. Dat kan daar met moeite aan wennen met als gevolg een groei van segregatie en discriminatie. Zo hangt alles met alles samen.

Anoniem in de massa

Globalisering brengt ook met zich mee dat de grote wereld directer op ons afkomt en door de explosieve groei van de sociale media zelfs tot in ons huis. Oorlogen en vele andere vormen van agressie komen rechtstreeks bij ons binnen. Dat is soms een beangstigende ervaring. Het gevoel dat je geen vat meer hebt op wat er in de wereld gebeurt, maakt dat je je verloren voelt en dat draagt sterk aan eenzaamheidservaring bij. Dit zijn grote lijnen, maar wel herkenbare ontwikkelingen.

Hertz wijst ook op de stormachtige ontwikkeling van de grote steden in de wereld, een massaliteit waarin mensen anoniem ten onder kunnen gaan. Wonen in anonieme flatgebouwen verhindert ontspannen menselijk contact. Voeg daarbij de automatisering van bedrijven, de commercialisering, de digitalisering, robotisering, allemaal processen die het individu het gevoel kunnen geven uitgeschakeld te worden, niet meer nodig te zijn. Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat onderlinge menselijke contacten tot een minimum worden teruggebracht, althans in de grote agglomeraties. Ook automatisering in bedrijven maakt medewerkers eenzamer. Zelfscankassa’s in supermarkten maken contacten tussen personeel en klant overbodig. Dit zijn slechts enkele voorbeelden die Hertz noemt.

Noreena Hertz, *De eenzame eeuw. Het herstellen van menselijk contact in een wereld die steeds verder ontrafelt.* (Amsterdam, 2020)

Welvaart en welzijn

Voor een zo complexe problematiek als eenzaamheid in de huidige maatschappij, zijn eenvoudige oplossingen niet meteen voorhanden. Je kunt alleen aangeven waar de ‘genezing’ zou moeten beginnen. Hertz doet dat door te wijzen op de verantwoordelijkheid van overheid en politiek. Waar is hun beleid op gericht? Wat is hun economisch perspectief? Het besef zou daar moeten binnendringen dat het in eerste instantie om het geluk van de mens gaat. Dat niet welvaart (geld, efficiëntie, materieel comfort) op de eerste plaats dient te staan, maar welzijn, het geluk van ieder afzonderlijk mens. Zij pleit voor “mededogen en zorgzaamheid” die niet beperkt moeten blijven tot overheidsmaatregelen en collectief handelen, maar die ook vragen om inzet van iedereen afzonderlijk.

Het is goed om hier te wijzen op de taak van de gelovigen in deze samenleving. Hertz gaat hier niet op in. Zeker hebben we hier een opdracht voor in ieder geval de christelijke gemeenschappen. Is de evangelische oproep tot rechtvaardigheid, barmhartigheid, vrede stichten en uiteindelijk liefde voor de naaste niet wezenlijk voor een goede samenleving?

Tot slot

Dit zijn enkele opmerkingen rondom en naar aanleiding van het boek van Noreena Hertz, bedoeld om verder te gaan nadenken over deze complexe materie. Want eenzaamheid is, gezien haar samenhang met veel andere problemen in de samenleving, een fenomeen dat vraagt om een veel uitgebreidere bestudering. Hier kan het slechts gaan om een inleiding in de problematiek.

Daarbij moet zeker ook de vraag aan de orde komen hoe de ontwikkelingen in de samenleving die hierboven voornamelijk als probleem worden aangeduid, ook positief kunnen worden bekeken. Dan hebben we het bijvoorbeeld over vragen als: zijn de sociale media wel zo schadelijk of kunnen ze ook bijdragen aan gemeenschapsvorming? Is de grote hang naar vrijheid, die voornamelijk onder jongeren te zien is, een negatief verschijnsel of heeft die ook positieve kanten? Is culturele diversiteit voor een samenleving een last of een verrijking? En zo is er nog veel meer. We zijn er nog lang niet uit, maar de vraagstelling daagt wel uit. ●

Door Tom van den Beld

Ten slotte

“GOD IS EEN KIND”

Laatst zag ik Hakim op televisie. Wie is Hakim? Zo'n veertig jaar geleden kwam ik hem tegen op een dorpsmanifestatie. Hakim, geboren in Algerije, was een clown zonder dopneus, maar met een bolhoed, leuke kraaloojjes en een lieve glimlach. Je kon hem inhuren voor kinderfeestjes. Daar was hij op zijn best. Later figureerde hij nog in *Sesamstraat*.

En toen zag ik hem kortgeleden weer op de televisie in het programma *De Verwondering*. Zijn haren waren inmiddels grijs geworden, maar hij was nog steeds de bijzondere clown met zijn bolhoed, zijn kraaloojjes en zijn lieve lach. Hij was nog steeds die kinderclown. Hakim was zelf zijn leven lang ook een beetje een kind gebleven. Maar wel een spiritueel kind, want in *De Verwondering* praten ze over het geloof, over hoe je je daarover kunt verwonderen, je verbazen. Over wat geloof in jouw leven betekent, wat het met je doet, of het bij je hoort.

Toen het op dat laatste kwam, zei Hakim: "Ja, God is een kind." Alsof hij wilde zeggen: God hoort bij mij. Hij herkende God in zichzelf. Het was bijna een mystieke waarneming, zoals alleen een kind die kan hebben. Immers, een kind wordt geboren als een authentiek wezen dat nog niet oordeelt, dat open naar de wereld kijkt, dat nog niet is aangetast door wat het leven allemaal veroorzaakt, dat nog kan liefhebben zonder terughoudendheid.

Hakim had van die kinderlijke authenticiteit veel behouden en realiseerde zich met zijn uitspraak kennelijk dat hij door Degene die hem had gemaakt, ook zo bedoeld was: onbedorven en klaar om op die manier volwassen te worden.

Dat zette mij verder aan het denken. Want zijn we niet allemaal kind geweest en zijn we dan van meet af aan dus ook op die manier door Degene die aan de basis van ons leven staat bedoeld? Ja, sterker nog: staat er wel iemand aan de basis van mijn leven en had die dan een plan met mij? Ben ik überhaupt wel met een bedoeling gemaakt? Daaraan wordt immers in onze tijd van secularisatie en godsontkenning veel getwijfeld.

En daar was ineens Hakim. Die maakte mij er weer eens van bewust dat ik misschien inderdaad met een heel gerichte bedoeling op de wereld ben gezet. Namelijk als dat wezen dat in beginsel onbedorven is, dat kan liefhebben, dat betekenis kan geven aan zijn of haar eigen leven en op die manier aan het leven van anderen. In een kind zie je de volwassen mens zoals die door onze Maker bedoeld is.

Maar onze Maker nam een risico door ons ook de volledige verantwoordelijkheid te geven die bedoeling waar te maken. En daar gaat het jammer genoeg heel dikwijls mis. Eigenlijk zouden we die authentieke 'kinderen' moeten blijven zoals we waren gepland. Hakim heeft dat begrepen en het is hem een heel eind gelukt. Zo kon hij zeggen: "God is een kind" en God heeft ons gemaakt 'naar zijn beeld en gelijkenis'.